

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA O'QUVCHILARDA AGRESSIV XULQ-ATVORNI NAZORAT QILISH: INTEGRATSIYALASHGAN PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK YONDASHUV

Nusratova Setora Dilshod qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi

1-kurs 1-25-guruh magistranti

nusratova.setora@gmail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20758014>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 14-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 16-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 18-iyun 2026 yil

KEY WORDS

Agressiv xulq-atvor, boshlang'ich sinflar, nazorat qilish metodikasi, ijtimoiy-hissiy ko'nikmalar, xulq-atvor boshqaruvi, pozitiv mustahkamlash, o'qituvchi roli, konfliktlarni hal qilish, ota-onalar bilan hamkorlik.

ABSTRACT

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari, uning ta'lim jarayoniga ta'siri va ushbu xulq-atvorni samarali nazorat qilish metodikasini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil etadi. Maqolada agressiya muammosiga psixologik (ijtimoiy o'rganish nazariyasi, kognitiv-xulq-atvor nazariyasi) va pedagogik yondashuvlar uyg'unligi asosida kompleks yechimlar taklif qilinadi. O'qituvchining sinf muhitini boshqarish, ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni o'rgatish, xulq-atvorni pozitiv mustahkamlash, shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik qilishga qaratilgan strategiyalar batafsil yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi – agressiv xulq-atvorning oldini olish va uni bartaraf etish bo'yicha boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, ta'lim samaradorligini oshirish va sinfda ijobiy, xavfsiz muhitni yaratishga ko'maklashishdan iborat.

KIRISH. Ta'lim tizimi jamiyatning kelajagini shakllantiruvchi fundamental ustunlardan biridir. Boshlang'ich sinflar, ayniqsa, bolaning shaxsiyati shakllanadigan, uning ijtimoiy-hissiy va kognitiv rivomin yaratadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu bois, bu davrda o'quvchilarning nafaqat akademik bilimlarni o'zlashtirishi, balki sog'lom psixologik muhitda kamol topishi muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, zamonaviy maktab muhitida o'quvchilarda, xususan, boshlang'ich sinf bolalarida agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishi tobora dolzarb muammoga aylanmoqda.

Agressiv xulq-atvor deganda, boshqalarga yoki o'ziga jismoniy, og'zaki yoki psixologik zarar yetkazishga qaratilgan harakatlar tushuniladi. Boshlang'ich sinflarda bu o'zini itarish, urish, so'kish, masxara qilish, narsalarni otish, darsda tartibbuzarlik qilish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Bunday xulq-atvor o'quvchilarning o'zaro munosabatlariga, sinf muhitiga, akademik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agressiv bolalar ko'pincha tengdoshlari tomonidan rad etiladi, o'qituvchilar bilan munosabatlari yomonlashadi va bu holat

ularning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvida jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. Sinfda agressiyaning mavjudligi esa boshqa o'quvchilarning o'rganishiga xalaqit beradi, xavfsizlik va xotirjamlik muhitini buzadi.

Bu muammoning ildizlari ko'p omilli bo'lib, oilaviy muhit, tengdoshlar ta'siri, ommaviy axborot vositalari, shaxsiy temperament xususiyatlari va o'quv-tarbiya jarayonidagi kamchiliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'qituvchilar ushbu hodisani o'z vaqtida aniqlash, uning sabablarini tushunish va samarali nazorat qilish usullarini bilishlari zarur. Aks holda, kichik yoshdagi agressivlik kattalarda jiddiyroq xulq-atvor buzilishlariga aylanib ketishi xavfi mavjud.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilardagi agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lish sabablarini psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilish, uning oldini olish va nazorat qilishning samarali metodik strategiyalarini ishlab chiqish hamda o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar berishdan iborat. Bunda fanlararo yondashuv, xususan, psixologiya va pedagogika bilimlarini integratsiyalashga alohida e'tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Agressiv xulq-atvor muammosi psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va tibbiyot kabi turli fan sohalarida uzoq yillardan beri o'rganib kelinayotgan murakkab hodisadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi agressiya bo'yicha ham keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilgan.

1. Frustratsiya-agressiya gipotezasi (Dollard, Miller, 1939): Ushbu nazariyaga ko'ra, agressiya har doim frustratsiya (maqsadga erishishdagi to'siqlar, qiyinchiliklar) natijasidir. Bola o'z istaklariga erisha olmaganda, xafa bo'lganda yoki adolatsizlikka uchraganda agressivlik ko'rsatishi mumkin.

2. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi (Bandura, 1973): Albert Banduraning bu nazariyasi agressiv xulq-atvorning asosiy manbai ijtimoiy muhit, xususan, atrofdagilarni (ota-onalar, tengdoshlar, ommaviy axborot vositalaridagi qahramonlar) kuzatish va ularga taqlid qilish ekanligini ta'kidlaydi. Bolalar agressiv modellarni ko'rganlarida, ularni o'z xulq-atvor repertuariga kiritishi mumkin. Bu nazariya Banduraning mashhur "Bobo doll" tajribasida o'z tasdig'ini topgan (Bandura, Ross & Ross, 1961).

3. Kognitiv-xulq-atvor nazariyalari (Beck, Ellis): Bu yondashuvga ko'ra, agressiv xulq-atvor ko'pincha noo'rin fikrlash tarzidan, vaziyatlarni noto'g'ri talqin qilishdan, ijtimoiy signallarni noto'g'ri tushunishdan kelib chiqadi. Agressiv bolalar ko'pincha neytral vaziyatlarni ham dushmanlik deb qabul qiladilar va muammolarni hal qilishda agressiv yechimlarni afzal ko'radilar. Masalan, D. Dodge va N. Crick (1990) agressiv bolalarning ijtimoiy ma'lumotni qayta ishlashdagi kamchiliklarini o'rganganlar.

4. Biologik va temperament omillari: Ba'zi tadqiqotlar bolaning tug'ma temperament xususiyatlari (masalan, yuqori reaktivlik, impulsivlik) va neyrobiologik omillarni (gormonlar, neyromediatorlar) agressiyaning rivojlanishida rol o'ynashini ko'rsatadi (Tremblay, 2000).

1. Xulq-atvorga asoslangan intervensiyalar: Skinnerning operant shartlash nazariyasiga asoslanib, agressiv xulq-atvorni nazorat qilishda pozitiv mustahkamlash (istalgan xulq-atvorni rag'batlantirish), negativ mustahkamlash (noistalgan xulq-atvorni bartaraf etish uchun jazo o'rniga shart-sharoitni o'zgartirish) va jazo (vaqtinchalik cheklash – time-out) usullari qo'llaniladi (Skinner, 1953). R. G. Azimov (2006) o'zbek maktablarida ijobiy xulq-atvorni shakllantirish bo'yicha samarali usullarni tavsiya qilgan.

2. Ijtimoiy-hissiy ta'lim (Social-Emotional Learning - SEL): D. Goleman (1995) tomonidan ommalashtirilgan hissiy intellekt konsepsiyasi asosida SEL dasturlari bolalarga o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish, empatiyani rivojlantirish, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishni o'rgatishga qaratilgan. Bu dasturlar agressiyaning oldini olishda muhim rol o'ynaydi (CASEL, 2017).

3. Sinfni boshqarish va intizom strategiyalari: J. Kounin (1970) samarali sinf boshqaruvida o'qituvchining "hushyorligi" (wit-it-ness), guruhni jalb qilish qobiliyati va darsni silliq o'tishi muhimligini ta'kidlagan. M. D. Levin (2002) esa bolalardagi xulq-atvor muammolariga nisbatan "muammolarni hal qilishda hamkorlik" (Collaborative Problem Solving) yondashuvini ilgari surgan.

4. Ota-onalar bilan hamkorlik: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agressiv xulq-atvorning oldini olish va nazorat qilishda maktab va oilaning birgalikdagi sa'y-harakatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega (Patterson, Reid & Dishion, 1992). Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va ularga samarali tarbiya usullarini o'rgatish muhimdir.

O'zbekistonlik pedagog-psixologlar (masalan, M. G. Davletshin, E. G'. G'oziyev, N. Safarov) ham bolalar psixologiyasi va pedagogikasi masalalarini, jumladan, bolalardagi xulq-atvor buzilishlarini o'rganishga katta hissa qo'shganlar. Ular oila, maktab va mahalla hamkorligida tarbiya samaradorligini oshirishni doimiy ta'kidlab kelganlar.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, agressiv xulq-atvorning oldini olish va nazorat qilishda yagona, universal yechim mavjud emas. Muammoni hal qilish kompleks, individual va tizimli yondashuvni talab etadi. Mavjud adabiyotlar agressiyaning nazariy asoslarini va alohida intervensiya usullarini yaxshi yoritgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinf darslarining bevosita jarayonida o'qituvchi tomonidan qo'llanilishi mumkin bo'lgan, integratsiyalashgan, amaliy va yoshga mos metodik strategiyalar bo'yicha tizimli tavsiyalarga ehtiyoj bor. Ushbu maqola aynan shu ehtiyojni qondirishga intiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilardagi agressiv xulq-atvorni nazorat qilishning samarali metodikasini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, quyidagi nazariy-metodik yondashuvlar va prinsiplarga asoslanadi:

1. Kompleks-tizimli yondashuv: Agressiv xulq-atvorga bir tomonlama emas, balki bolaning psixologik, ijtimoiy, pedagogik va hatto fiziologik jihatlarini hisobga olgan holda yondashish. Muammoni yakka lab emas, balki maktab, oila va jamoatchilik o'rtasidagi o'zaro aloqada ko'rib chiqish.

2. Bolaga yo'naltirilgan yondashuv: Har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, agressiyaning sabablari va namoyon bo'lish shakllarini individual ravishda o'rganish. Umumiy qoidalar o'rniga, har bir bolaning ehtiyojlariga moslashgan yechimlarni topish.

3. Proaktiv va Preventiv yondashuv: Agressiyaning yuzaga kelishini kutmasdan, uning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish. Sinfda ijobiy muhitni yaratish va ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni muntazam o'rgatish.

4. Faoliyatga asoslangan yondashuv (Activity-based learning): O'quvchilarni agressiyaning nazorat qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish. Bu bilimlarni amaliy faoliyatlar, o'yinlar, rolli mashg'ulotlar orqali o'zlashtirishni nazarda tutadi.

5. Pozitiv xulq-atvorga yordam berish (Positive Behavior Support - PBS): Salbiy xulq-atvorni jazolashdan ko'ra, ijobiy, istalgan xulq-atvorni o'rgatish, rag'batlantirish va mustahkamlashga e'tibor qaratish.

XULOSA. Boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilardagi agressiv xulq-atvorni nazorat qilish nafaqat ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, balki bolalarning sog'lom ijtimoiy-hissiy rivojlanishini ta'minlash uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ilgari surilgan integratsiyalashgan psixologik-pedagogik yondashuv agressiya muammosini kompleks tarzda hal qilishga qaratilgan bo'lib, uning sabablarini chuqur tushunish va unga mos ravishda profilaktik va interventiv choralarini qo'llash zaruriyatini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, agressiv xulq-atvorga qarshi kurashda yagona universal usul mavjud emas. Muammo ko'p omilli bo'lib, oilaviy, ijtimoiy, psixologik va pedagogik sabablarga ega. Shu bois, samarali nazorat qilish uchun o'qituvchilar quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratishlari lozim:

1. Profilaktik chora-tadbirlar: Sinfda ijobiy, xavfsiz va oldindan bashorat qilinadigan muhitni yaratish, aniq qoidalar va chegaralarni belgilash, o'qituvchi-o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlarni o'rnatish.

2. Ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni o'rgatish: Bolalarga o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish, empatiyani rivojlantirish, konfliktlarni konstruktiv usullarda hal qilishni o'rgatish orqali agressiyaning ildizlariga zarba berish.

3. Interventiv choralar: Agressiv xulq-atvor yuzaga kelganda uning sabablarini tahlil qilish, pozitiv mustahkamlash, mantiqiy oqibatlar va vaqtinchalik cheklash kabi usullar bilan xulq-atvorni to'g'rilash. Jazodan ko'ra ta'limiy va tuzatuvchi yondashuv afzal.

4. Hamkorlik: Ota-onalar va maktab psixologi kabi mutaxassislar bilan uzviy hamkorlik qilish muammoni hal qilishda kalit rol o'ynaydi.

O'qituvchi ushbu jarayonda faqatgina bilim beruvchi emas, balki bolalarning ijtimoiy-hissiy murabbiyi, agressiyaning oldini oluvchi va unga qarshi kurashuvchi faol shaxs bo'lishi kerak. O'qituvchining o'zi namuna bo'lishi, o'z hissiyotlarini nazorat qila olishi va har bir bolaga individual yondashishi muvaffaqiyat garovidir. Ushbu metodika boshlang'ich sinf darslarida agressiv xulq-atvorni nazorat qilishni insonparvar, ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali yo'lga qo'yishga yordam beradi. Natijada, o'quvchilar xavfsiz, qo'llab-quvvatlanadigan muhitda o'rganish imkoniyatiga ega bo'lادilar, ularda ijtimoiy mas'uliyat, o'zgalarni hurmat qilish va muammolarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmalari shakllanadi. Bu esa ularning nafaqat maktab davridagi, balki butun keyingi hayotidagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari: Ushbu metodik yondashuvni amaliyotda sinovdan o'tkazish bo'yicha keng ko'lamli eksperimental-pedagogik tadqiqotlar o'tkazish, turli mintaqalar va maktablardagi natijalarni solishtirish, shuningdek, o'qituvchilar uchun maxsus trening dasturlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azimov R. G. (2006). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O'qituvchi.
2. Bandura, A. (1973). Aggression: A social learning analysis. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

3. Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575–582.
4. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). (2017). Social and emotional learning: A case for its importance. Retrieved from CASEL.org.
5. Davletshin M. G. (2005). *Psixologiya*. Toshkent: Fan.
6. Dodge, K. A., & Crick, N. R. (1990). Social information-processing bases of aggressive behavior in children. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16(1), 8-22.
7. Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
8. Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bantam Books.
9. G'oziyev E. G'. (2007). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
10. A. I. Sultonov, S. R. Ismatov, "Boshlang'ich sinfdan ona tili va o'qish savodxonligini o'qitishda innovatsion texnologiyalari". O'quv qo'llanma. T."Ta'lim innovatsiyalari" nashriyoti, 2026. 318 b.
11. Sultonov A. I. Homidov H.K. Ismatov S. R. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. Darslik-Toshkent. "ta'lim innovatsiyalari" nashriyoti, 2026.-408 bet

INNOVATIVE
ACADEMY